

У.С.С. На Волині

Поруч збройних змагань У. С. С. не забували також про інші завдання, до яких уважали себе покликаними. Одним із таких завдань була саме культурно-освітня праця на землях Волині, зайнятих після офензиви 1915 р. військами німецько-австрійської армії. Заходи Загальної Української Ради і Союзу Визволення України дістати дозвіл на спрямування всіх У. С. С. до тієї культурно-політичної роботи не дали успіхів. Одиноким досягненням було оснування трьох т. зв. Комісаріятів У. С. С. у Володимирі Волинському, Луцьку та Ковлі, що офіційно мали переводити бранку волинських добровольців для У. С. С. і вести прихильну Австрії пропаганду.

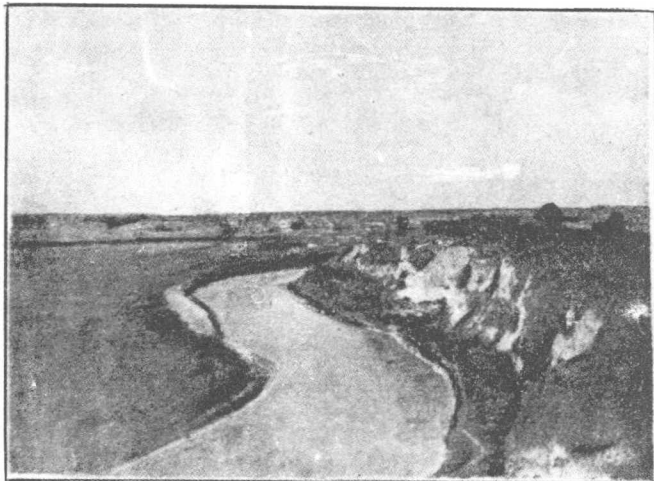
Українці Волині ненавиділи Австрію за жорстокости чужонаціональних, головню мадярських частин та за поганий окупаційний режим, що ограблював нещасне населення з останків поживи. Збиранина австро-угорської армії не мала ніякого зрозуміння для мови, побуту та інтересів Волиняків. Напроти себе станули два непримирні табори: військова адміністрація, що грабила й карала та населення, що терпіло й ненавиділо. Лиш деколи, як зеренце піску в морі, з'являвся галицький українець, що, розуміючи свого брата, старався, як міг, злагіднити положення цивільного населення. В таких умовах влада мусіла робити щось для приєднання цього населення. Саме до цього задумала вона ужити У. С. С.

Для Стрілецтва була це нагода піти між своїх земляків і понести між них національну визвольницьку ідею. Поїздка У. С. С. на Волинь заспокоювала бодай частинно їх романтичну тугу працювати на території України. Всім їм було ясно, що мають використати побут на Волині для національної праці і вони з успіхом це робили.

Одна група У. С. С. під проводом чет. М. Саєвича осіла у Володимирі Волинському, друга зі сот. Д. Вітовським у Ковлі і третя з чет. М. Гаврилком у Луцьку. Перші і найближчі співробітники названих старшин були: пхор. О. Вахнянин, дес.

І. Новодворський, дес. В. Кузьмич та дес. І. Романків.

З початку праця була дуже важка. У. С. С. зустріло тамошнє населення з крайнім недовірям. Йому здавалося, що «австрійці» прикриваються «мужицькою» мовою і прикидаються їхніми братами, щоб їх одурити та, одуливши, приєднати

Краєвид Волині над рікою Буг.

У. С. С. відходять до освітньої праці на села Волині 1916 р.

Пхр. Вахнянин викладає національну політграмоту селянам на Волині.

Пор. Гнат Мартинець, командант міста Володимира Волинського, серед дітей і громадянства.

Пхор. О. Вахнянин у волинській школі.

на віки до австрійського цесарства. Інтелігенції, якуб можна притягнути до співпраці, не було майже ніякої. Вся втікла з Москалями.

З другого боку Комісаріятам перепиняла працю австр. військова адміністрація. Спершу до-

зволено працювати лише старшинам, без ніяких помічників. Крім цього їх уживали дуже часто місцеві команди для своїх потреб і тоді старшин мусіли виручувати ті співробітники, що приїхали з ними в ролі нібито особистих чурів. Лише Станиця у Володимирі Волинському найшла зразу підтримку від австр. влади і це тільки завдяки тому, що командантом міста був Українець, пор. Гнат Мартинець; він щиро помагав енергійному провідникові Володимирської Станиці чет. Саєвичеві. Тут також найшли Стрільці щирого співробітника в особі д-ра Йосифа Пеленського, археолога та історика мистецтва, що служив тоді в австр. війську.

Згодом, коли усунуено перші перепони, штаб робітників У. С. С. на Волині збільшився. Приїхали з Коша нові досвідчені у громадянській роботі люди, такі, як д-р Л. Мишуга, д-р О. Назарук, пхор. М. Угрин та інші.

У. С. С. мандрували по селах Волині як апостоли і будили переляканого селянина: проповідували, «хто ми, чії сини та ким, за що закуті», оповідали про Січових Стрільців та отверто пропагували ідею української соборности. Поволі з'являлися по селах одиниці, що почали читати українську літературу доставлену Стрільцями; освідомившись, ставали вони щирими помічниками УСС.

З появою У. С. С. відновлялись традиції колишніх революційних змагань, находились діячі, що брали в них участь; слово «Україна» набірало щораз-то ширшого та реального значіння. Волинь прокидалася зі сну. При допомозі У. С. С. виїхали з Володимира через Штокгольм до Петрограду колишні сибірські засланці з р. 1905 Демчук і Чирановський. Вони брали чинну участь в революції, перебули всі її стадії і щойно 1920 р. вернулися на Волинь.

Коли українські політичні представники у Відні виеднали дозвіл закладати українські школи на Волині, комісаріяти зайнялись цією справою зі здовоною енергією. Австрійська влада булаб недовго толєрувала дотеперішнього мандрівництва У. С. С., ще й із майже явною пропагандою ірриденти, якби не нова акція, що давала безпечний захист і звязувала тісніше з населенням.

В осені 1916 р. приїхало з Коша ок. 40 звільнених із військової служби інтелігентних стрільців і старшин. З їх помічу комісаріяти заснували на Волині около 50 народніх шкіл. У школах учителювали здебільша Стрільці, м. і. Богдан Заклинський, Осип Бійовський, Кость Танчаківський, Андрій Дідик, Лев Смулка, Остап Вахнянин, Іван Вербяний, Федір Вишиваний, Іван Васильків, Теодозій Саєвич, Володимир Дзюбак, Осип Демчук, Ілько Ткач, Яків Кобилянський, Іван Мода, Михайло Мо-

Чет. Микола Сасевич.

Чет. М. Сасевич веде волинську дітвору до школи.

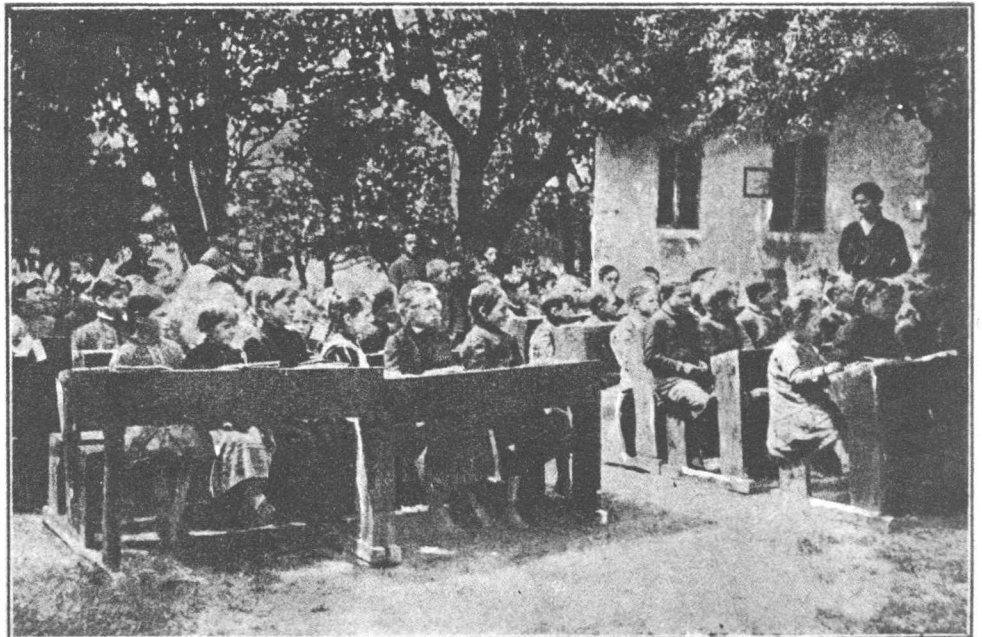
крий, Корнило Савка, Олег Калитовський, Осип Безпалко, Юрко Тернерівський, Роман Леонтович, Іван Сембай, Іван Мойсей. Перша українська школа повстала у Володимирі на Риловиці на весну 1916 р., заходом д-ра Пеленського, тамошнього міщанина Е. Чирановського і за допомогою под. Мартинця. Першою вчителькою у цій школі була Савина Сидоровичівна зі Львова; Бюро Культурної Помочі для українського населення окупованих земель, що його зорганізував Союз Визволення України у Львові та в якому проводив д-р І. Крипкевич, вислало на Волинь після того ще більше учительок, між іншими: Теодору Ліщинську, Володимиру і Цьопу Волянські, Асю Богунівну, Парохоняківну, Іванну Пеленську, Гайдучківну, Михай-

лину Мудрицьку. У кількох школах, зорганізованих У. С. С., працювали також місцеві учителі та учительки, м. І. Масюківна, Савичівна, Панасюківна і Юрко Тлуховський.

Також культурної роботи між населенням У. С. С. не перепинювали. На села кольпортовано багато книжок і часописів, які приходили від Бюра Культурної Помочі у Львові, Союзу Визволення України у Відні й з таборів полонених Українців у Зальцведелі, Вецлярі, Раштаті і Фрайштаті. Стрілецькі учителі працювали не лиш у школі, але також дуже багато серед місцевого громадянства. Симпатії населення до У. С. С. росли дуже скоро і вони добули собі серед нього вже небавком безмежне довіря. Малі й великі дізнались ба-

Евген Чирановський, громадянин Володимира Вол., голова місцевої шкіл. ради.

Учителька Савина Сидорович у волинській школі навчає на вільному воздуху.

Комісаріят У. С. С. у Ковлі. Група сот. Д. Вітовського.

Від гори зліва: Романюк, —, —, Кобилянський, Сембай, Вітовський, —, Мурський, —, Тернорівський, —, Калитовський, Кузик, Луговий, Чикета, Конар-Палашук, Демчук, Новодворський.

гато нового про Україну, Українців та їхні змагання. Між населенням і Стрільцями завязалась сердечна дружба. Стрільців запрошували всюди, де лиш по цьому була відповідна нагода, в гостину, на забави, а навіть у куми. Головно діти полюбили своїх стрілецьких учителів і мабуть не було випадку, щоб якась дитина у шкільному віці не вписалася до школи, хоча тоді не обов'язував ніякий шкільний примус. З дітьми заходили до школи деколи і старші та залюбки прислухувались науці. Національна свідомість села зростала на очах.

Революція в Росії та в Україні відбилась живим відгомном і на волинських землях. Народ заворушився під впливом нових подій. Кватири У. С. С. облягали цікаві новин. Революційні на-

строї, що приходили зі Сходу і приносили надії на зміну умовин, висунули Стрільців на чоло українського руху на Волині. Вони теж використовували кожну нагоду, щоби той рух піддержати та скріпити.

Настали місяці великого підєму та радісної праці. Те, що почали У. С. С. з таким трудом, розросталось на очах так, що скоро сил не стало. На допомогу прийшли освідомлені Волиняки, що із запалом та посвятою закріплювали стрілецьке діло. Вони продовжували його тоді, коли більшість У. С. С. мусіла покинути Волинь і повернутись у ряди Стрілецтва.

Після розв'язання комісаріятів бувші їх члени з Коша допомагали акції освідомлення Волині складанням читанок, шкільних підручників та постананням літератури.

Після переходу австрійських військ на Україну вдалось меткому чет. М. Саєвичеві заложити нову культурно-освітню станицю в Кам'янці Подільському. Ця станиця, що підлягала українському міністерству внутрішніх справ, мала офіційно «захищати інтереси селян». На ділі вона робила не лише те, а розвинула широку культурно-організаційну акцію. З її почину повстало на терені Поділля чимало середніх і народніх шкіл, курсів українознавства для учителів та урядовців; вона теж допомогла зорганізувати університет в Кам'янці. З групи сот. Архикнязя Вільгельма Габсбурга приділено до цієї праці У. С. С.: Богдана і Ростислава Заклинських, Кузьмовича Антона, Романкова Івана, Бійовського Осипа, Танчаківського Костя, Вербяного Івана, Дідика Андрія,

Тотоескула Нестора, Вишиваного, Вахнянина Остапа, Лукача Василя, Бабуняка Ілярія, Василькова Івана, Баландюка Степана і чет. Глушка Степана. Приділені до неї старшини і підстаршини У. С. С. помагали повітовим органам обороняти інтересів населення перед австрійською окупаційною владою.

За Гетьманату діяльність Комісаріату обмежено. Врешті її зліквідовано зовсім, коли У. С. С. готовились до листопадового зриву в Галичині.

Виселенці з Полісся, що ними опікувався Комісаріят У. С. С. у Володимирі Волинському.

С І Ч О В І С Т Р І Л Ь Ц І

М. Грушевський

Президент Української
Народньої Республіки.

Світова війна виявила, що Росія була дійсно велитнем на глиняних ногах. Могутня, здавалося, імперія не витримала напруги, якої вимагала світова війна, і впала. Дня 12. березня 1917 р. під ударом революції не стало царської влади. Російська революція зробила для Українців велике відкриття. Вони й не думали, що під поволокою царського режиму ховалась така їх сила. А виявилась вона не лише в самій

Україні, але й усюди на безмежних просторах б. Росії, куди лише доля закинула Українців.

Особливо живо відгукнулися на пробісок волі Українці в рядах російської армії. Другий військовий зїзд, що відбувся у днях 18.—24. червня 1917 р. і на який зїхалось 2.000 делегатів, рішав за два мільйони українського вояцтва. На жаль, тієї сили не вдалося стягнути під одну руку українського проводу й вона розплилася в хаосі загально-російської революції.

В тому часі було в Росії, в полоні, багато Українців-Галичан. Була між ними й частина найкращих Українських Січових Стрільців. Революція

оживила в них нові надії. Їх захоплюють великі можливости визволення українського народу й вони ріжними способами, легальною чи нелегальною дорогою, добіраються до Києва.

Тимчасом у Києві освоюється «Галицько-буковинський Комітет допомоги жертвам війни». Крім завдання допомоги, зроджується в Комітеті думка створити військову частину з Галичан. Зайнялись тим український старшина сот. О. Лисенко та Роман Дашкевич, відомий ще зперед війни у Львові як організатор «Січей» і «Січових Стрільців І.».

У другій половині листопада 1917 року вони спровадили з табору полонених у Дарниці перших 22-ох добровольців і це був завязок славних пізніше Січових Стрільців київської формації т. зв. «Ес-Есів».

Перші почини С. С. були незвичайно тяжкі. Траплялись тоді в їхній праці такі перепони, що немов би це не було в Україні і праця не йшла для добра Української Держави. Але перші труднощі поборено й уже під кінець 1917 р. С. С. були поважним військовим відділом.

Першою назвою С. С. була: «Галицько-буковинський Курінь Січових Стрільців». Збиралося в Куріні дальше щораз більше охотників, але з огляду на брак відповідних старшин не можна було зорганізувати правильної роботи. Ця умова витворила в Куріні також настрої, що нічим не ріжнились від настроїв російського революційного війська. Курінь мав свій виборний Комітет, що завідував його муштровим і господарським відділами. Курінь вибірав також старшин і ненавидів згори тих, які мали прийти з призначення.

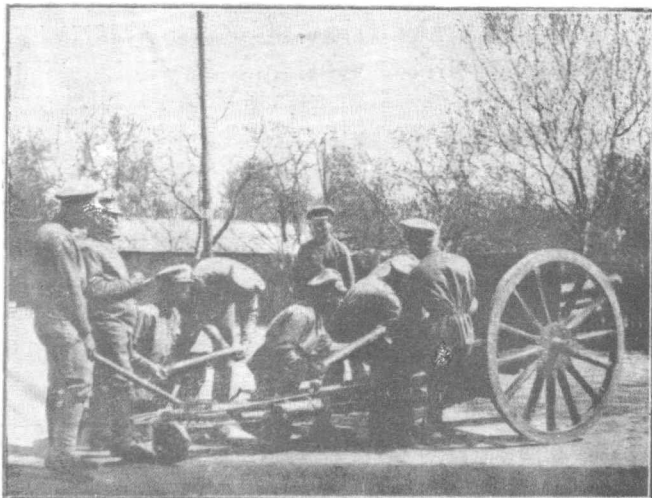

Гарматній табір С. С. у Києві на площі собору, що його збудував гетьман Іван Мазепа.

Січові Стрільці на вулиці Львівській у Києві.

Револьюційний лад у Куріні тривав до 19. січня 1918 р. В той день прибули до нього перші старшини «Українських Січових Стрільців» (У. С. С.) — Андрій Мельник, Роман Сушко, Василь Кучабський, Федір Черник та інші. На зборах Куріня, що мав

Гарматчики С. С.

тоді яких 600 стрільців, рішили розпрощатися з «набутками революції» та прийняти давню форму й зміст військової організації. Другого дня Курінь мав уже свою організаційну форму таку, як це було в У. С. С.

«Галицько-буковинський Курінь С. С.» переіменували на «1-ий Курінь С. С.». Командантом став б. австрійський старшина Євген Коновалець. Відповідальні старшинські призначення дістали старшини У. С. С.

Курінь відразу переродився. Його склад був такий: 2 піші сотні, кожна з поперех 200 стрільцями, запасова сотня, що мала яких 100 немуштрованих охотників, сотня скорострілів, в силі 150 колишніх скорострільчиків, і відділ гарматчиків. На тодішній час у Києві була це дуже поважна військова одиниця.

Немає сумніву, що умовини в С. С.-ах поправили на користь справи Українські Січові Стрільці. Вони зразу добули собі пошану й послух, бож мали за собою традицію першого національного війська, традицію змагань за волю Нації. Так само й на дальшій дорозі київських С. С. заважила ідеологія і запал львівських У. С. С., усіх тих старшин, підстаршин і стрільців, що опинились у рядах С. С. і займали в них провідні становища. Тому, хоч київські С. С. під впливом зовсім відмінних умовин набрали також відмінних від львівських У. С. С. характеристичних рис, то всеж таки їхня праця була продовженням і завершенням цих змагань, що почали 1914 р. львівські У. С. С.

Шлях С. С. випав далеко тяжчий, як його уявляли собі їхні перші організатори.

Вже 23. січня 1918 р. перша сотня під командою Р. Сушка мусіла вирушити на Полтавщину проти московських військ. 29. січня цілий Курінь виступив на вулиці столиці проти большевицько-московського бунту.

Після кривавих вуличних боїв, що тривали від 29. січня до 7. лютого 1918 р., С. С. відступили з Києва та, пробиваючи дорогу, охороняли відступ Українського Уряду до Сарн.

Дня 3. березня С. С. вже знову в Києві. Маючи тепер догідні умовини для організації, Курінь вже 10. березня розвинувся в «1-ий полк С. С.», що скоро зріс у силу 2 боєвих і 1 запасового піших курінів, з 2-ма скорострільними сотнями, 1 гарматним дивізіоном і всіми потрібними господарськими та санітарними установами. Разом полк мав яких 3.000 ідейного, боєвого й дисциплінованого вояцтва.

Як у полі, так у вуличних боях У. С. С. в рядах київської формації показали себе добрими боєвиками й стратегіками та мали змогу проя-

вити свої організаторські прикмети. В короткому часі з малої горстки бовіків виросла поважна військова одиниця, в якій Галичани й Наддніпрянці стопилися в одноцілий тип українського вояка-громадянина.

Гетьманський переворот перервав працю С. С. Під примусом чужої сили С. С. зложили зброю та обеззброєні й понижені розбрились по всій Україні. Але політичні умовини й настрої в Україні тоді скоро мінялись і вже 23. серпня 1918 р. С. С. знов збираються, цим разом у Білій Церкві, як Окремий Загін С. С.

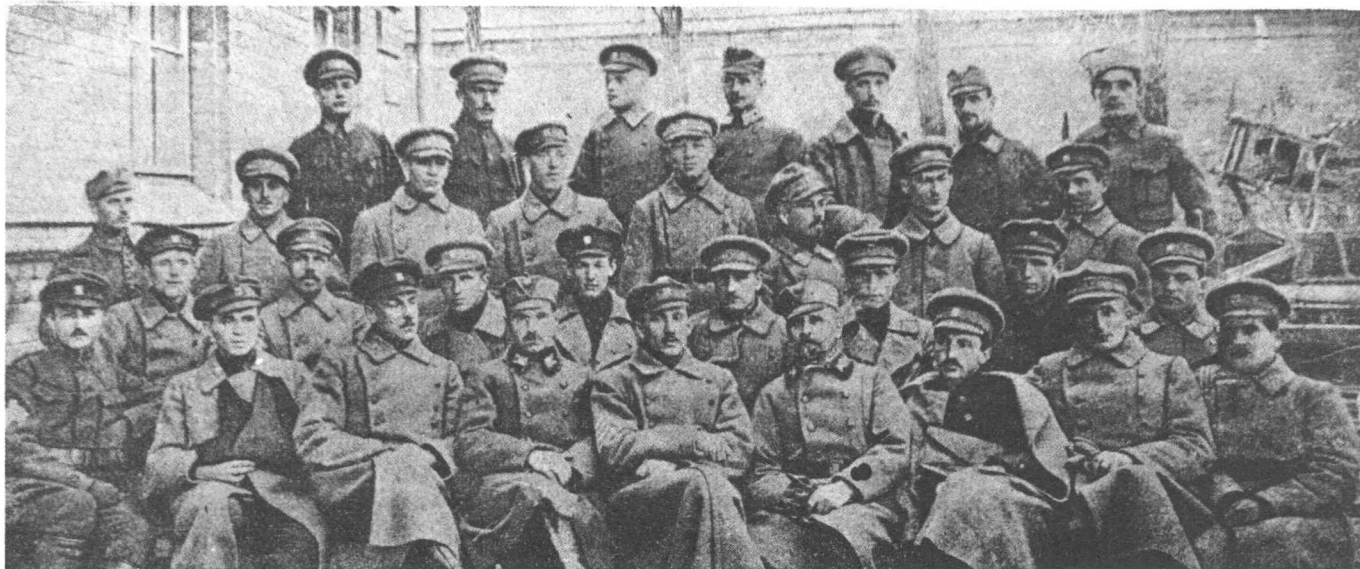
Біла Церква, це період найбільш горячкової органіційної праці С. С. Але й тут мали вони на переведення тієї праці нецілих 3 місяці часу. Бо вже дня 16. листопада 1918 р. мусіли надіти бові шоломи й стати пробоевою частиною протигетьманського повстання. Їх бовіа сила була тоді мала, всього 46 старшин і 816 рядовиків усіх родів зброї. Зате духова сила цієї горстки була така, що вже 18. листопада вона рішає долю гетьманщини.

Гетьман вислав проти С. С. свої найкращі від-

діли, зложені з охотників б. старшин російської армії. Оба противники зустрілись на залізничному шляху Фастів-Київ, коло стації Мотовилівка. В цьому першому бою стратили С. С. двох своїх найкращих старшин, сотників Федора Черника й Миколу Загаєвича та 17 стрільців. Ворог у переполосі втік до Києва, залишаючи на полі бою яких 600 трупів.

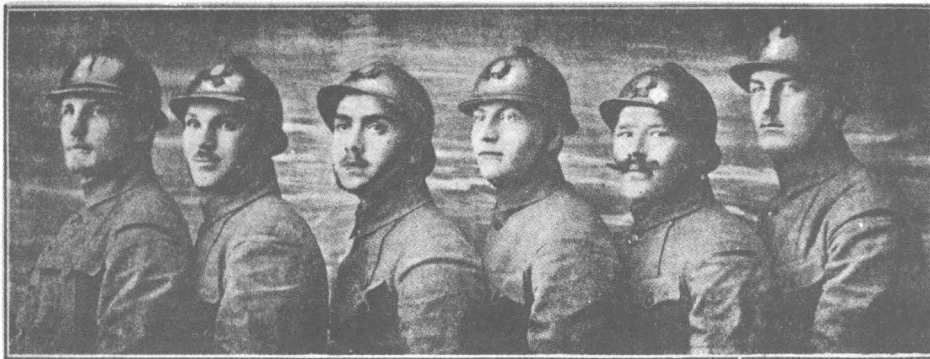
Від 16. листопада до 3. грудня, підчас облоги Києва, білоцерківський »Окремий Загін С. С.« перетворюється в дивізію в складі Осадного Корпусу. З неповної тисячки в Білій Церкві зростає організація С. С. під Києвом на 20.000. На ту масу вояцтва не стало Січовим Стрільцям навіть стрільців, щоби її опанувати. Осадний Корпус здобув Київ, роззброїв Німців, але не міг завести дисципліни серед тої маси вояцтва, що зібралась тоді в ньому, рекрутуючись з ріжнородних елементів.

Після перемоги, в Києві, практичний органіційний змисл січово-стрілецького проводу наказує йому обмежити органіційно-бовіу працю до одної дивізії, яку можна було опанувати своїм

Старшини І. полку Січових Стрільців з представниками У. С. С. у Києві, весною 1918 року.

Від гори зліва 1. ряд: хор. І. Вирвіч, | сот. М. Загаєвич, сот. І. Рогульський, пхор. О. Грицай, чет. М. Маренін, пхор. В. Біляч, стрілець Н. Н.; 2. ряд: дес. В. Гірняк, сот. Р. Харамбура, | сот. І. Андрух, сот. В. Кучабський, сот. М. Бісик, сот. Г. Гладкий, хор. Д. Грималюк, сот. Ф. Мамчур; 3. ряд: хор. В. Дзіковський, хор. І. Пак, чет. І. Чорниш, хор. О. Кизима, сот. І. Чмола, сот. М. Матчак, | сот. Ф. Черник, сот. А. Домарадський; 4. ряд: лік. пполк. д-р І. Рихло, чет. П. Пасіка, лік. пполк. д-р К. Воевідка, сот. д-р Н. Гірняк, полк. Е. Коновалець, сот. Т. Рожанковський, сот. В. Дідушок, пполк. А. Мельник, сот. Р. Сушко.

Старшини 1-го полку Січових
Стрільців.

Від ліва: сот. Володимир Стефанишин, хор. Микита Макогін, чет. Антін Щепанський, чет. Василь Андрухів, урядовець Юрко Скірко, чет. Степан Козак.

людським матеріалом. І завдяки цьому повстає дійсно сильна боєва частина, одна з найкращих, якою диспонувала тоді влада Директорії У. Н. Р.

Та небаром війна з Московщиною вириває одну ударну групу під проводом Р. Сушка на Полтавщину. Повстання збаламучених більшовиками селян вириває другу групу під командою О. Думіна на південь, у Трипільщину. Наступ Москалів із півночі забирає третю групу під командою І. Рогульського для оборони столиці з півночі. Завеликі вже були тоді сили ворога і з 4. на 5. лютого 1919 р. українські війська знову залишили Київ.

В часі відвороту армії У. Н. Р., дня 26. лютого 1919 р. С. С. стягнули всі свої частини в далеке запілля, до Проскурова, і ще раз з повним успіхом відновили й скріпили духову й боєву силу, розвиваючись у 2 дивізії Корпусу С. С.

В другій половині березня С. С. знов виступили на фронт. В тому часі прийшов до Корпусу як начальник булав полковник ген. булав Марко Безручко. Під боєвим проводом полк. Безручка, що скоро здобув собі пошану старшин і стрілецьтва, С. С. вже аж до ліквідації армії УНР., себто до

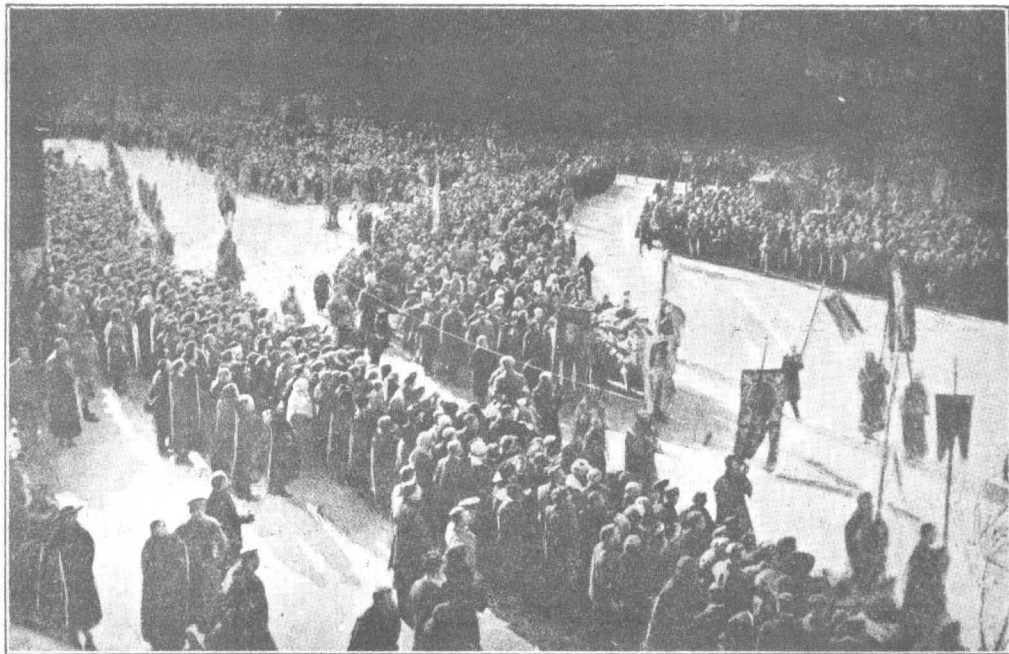
грудня 1919 року, майже не сходять з фронту. До половини жовтня воюють на Волині й Поділлі з більшовиками, а потім на півдні з добровольчою російською армією.

З початком листопада починається повільне конання цілої армії УНР. Знеможена безнастанними важкими боями з переважаючими силами ворогів, доконана холодом, голодом та пошестями, армія відступає на північ, до місця своєї ліквідації.

Дня 6. грудня 1919 р. в Новій Чарторії, що на шляху Козятин-Рівне, вийшли останні накази по армії та дня 7. грудня виділилась з армії лиш боєва частина як партизанська група до т. зв. «Зимового походу», що під проводом ген. Павленка вирушила в запілля ворога. Решту інтернували Поляки.

Січові Стрільці дістали вільний вибір. Частина пішла з ген. Павленком, друга залишилась з рештою розбитків і стала небаром завязком VI. Стрілецької Дивізії реорганізованої армії, що весною 1920 р. пішла на Київ.

Січові Стрільці перестали існувати. Але, прощаючись, понесли у своїй душі стрілецький неписаний наказ: зійтися знову, коли наспіє слушний час. Слухаючи того наказу, С. С. ще клали свої голови на полях боїв у 1920 р. та в рядах повстанців, вірні йому гинули під стінами чрезвычайки. Ще й після 15 літ непосильних мирних змагань у небагатьох Січових Стрільців затерся той знак у душі. Він перейде в молоде покоління, яке завершить великий чин Українських Січових Стрільців з їхніми двома вітками — УСС. і СС.

Маніфестаційні похорони в Києві сот. Ф. Черника, сот. М. Загасвича та стрільців, що впади в бою під Мотивилівкою.